

В. Наталія

**МІКРОТОПОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО
ІСТОРИКО-ЛАНДШАФТОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

(НА ПРИКЛАДІ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ)

В історико-ландшафтознавчих дослідженнях звернення до найчисельнішого пласту власних географічних назв – мікротопонімів – зустрічаємо нечасто. Перевага надається топонімам, назвам на позначення більших за площею геооб'єктів. Використовуючи топонім, дослідник вирішує питання на регіональному рівні. Локальні історико-ландшафтознавчі дослідження потребують залучення назв невеликих геооб'єктів, якими і є мікротопоніми. У визначенні Лящука Б.Ф. мікротопоніми – *“індивідуальні назви невеликих природних чи штучних об'єктів, у яких звичайно відбивається їх характер і властивості”* [5, с. 71].

Належна увага до мікротопонімів відкриває досліднику великий інформаційний простір. Мікротопоніми відображають явища та процеси, які в топонімах нівелюються або зовсім не фіксуються.

В роботах окремих авторів подається методика збирання та опрацювання мікротопонімів. Наприклад, у Лящука Б.Ф. [5, с. 197], Кордуби М. [3, с. 12]. Цікаву розширену методику, або “квестіонар”, подає Мирон Кордуба [3, с. 12-14]; його опрацювання ми використали для дослідження мікротопонімів на передкарпатській ключовій ділянці (с. Бросківці Старі., Сторожинецького р-ну).

Мікротопоніми, займаючи в топонімічній ієрархії нижній ярус, співвідносяться з макротопонімами та топонімами як частини та ціле. Слід погодитись із Суперанською А.В., яка це співвідношення характеризує таким, при якому ціле (макротопоніми або топоніми) складаються не тільки з однорідних (мікротопонімів), але й неоднорідних частин, при цьому їх сума може і не складати одиниці більш вищого порядку [8, с. 36-37].

Однією з властивостей мікротопонімів є зв'язок із народною географічною термінологією (НГТ), на що вказували Солнцев Н.А. (1963, 1970), Лящук Б.Ф. (1993), Чеховський І.Г. (1996) та інші. Цей зв'язок полягає в утворенні назв мікрооб'єктів у формі власних географічних назв на ґрунті НГТ.

Відмінність між мікротопонімами, топонімами і макротопонімами полягає в наступному:

- ступінь стійкості та мінливості;
- розмір геооб'єкту, якому надається назва;
- кількісне співвідношення назв на одиницю площі.
Подібність їх має дві головні риси:
- індивідуальність кожної назви того чи іншого геооб'єкту;
- семантична невідповідність більшості назв, що позначають особливості природних ландшафтів в минулому, їх якостям на сучасному етапі.

Дослідницької уваги ландшафтознавця мікротопоніміка заслуговує, на нашу думку, в двох різнорангових аспектах. Перший полягає в дослідженні семантичної відповідності назви об'єкту його властивостям, з виявленням масштабу трансформації геооб'єкту (часткова, значна). Другий, у дослідженні мікротопоніма як джерела до типології відносно невеликих об'єктів довкілля, на що вказували Відіна А.А., Солнцев Н.А.: *“... есть немало природных терминов, которые обозначают различные природные территориальные комплексы. Совершенно очевидно, что именно эти термины наиболее пригодны для использования в ландшафтоведении. Богатство народной географической терминологии позволяет найти наименование для многих природных комплексов”* [2, с. 201].

В нашому дослідженні мікротопонім використовується як одне з джерел до оцінки масштабу впливу антропогенної діяльності на природні ландшафти. Що ж стосується започаткування використання народних географічних термінів в типологізації виділів локального рівня структурної організації для території Північної Буковини, то тут ми лише вкажемо на деякі можливі назви, використовувати які було б доцільно при складанні легенд крупномасштабних карт.

Такими назвами можуть бути: багно (заболочена місцевість серед поля або сіножаті) та її похідні (багнець, багонець, багна), зарінек (заплавні луги або пасовища), левада (сіножать в долині недалеко від річки, найчастіше на високій заплаві), лаз (сіножать, невелика галявина в лісі), ріжа (пасовище, яке врізується в ліс), чегори (лісові зарості, де густо ростуть молоді смерічки), згар (вигорілий ліс) та подібні (погар, погарник, погарка), грунь (гірське пасовище, невисока гора з м'якими контурами), кичера (гора з незалісеною вершиною), толока (літнє віддалене пасовище в горах та підгір'ї), царинка (загороджене поле або сіножать), мочар (заболочена низовинна місцевість) та подібні (мочара, мочарка), городи (поселення) та подібні (огроди, гроди) та інші.

Звичайно, не завжди для кожного ПТК можна підібрати народний географічний термін. В цьому випадку слід використовувати народний геоморфологічний термін, до якого необхідно додавати допоміжні визначення [2, с. 202], наприклад: обіч (схил гори) середньокрута залісена, волога; улог (котловина, цирк) під луговою рослинністю, з фрагментами лісів, вологий; вертеп (обривистий глибокий яр, важко прохідний) частково залужений, вологий; жолоб (глибока вузька долина) кам'янистий, частково залісений, вологий тощо.

Основним джерелом до дослідження мікротопоніміки Північної Буковини були кадастрові плани общин краю за період з середини XIX – до початку XX ст. Більшість планів дійшли до нашого часу і зберігаються в Державному архіві Чернівецької області. Досвід використання архівних матеріалів представлений в роботах Чеховського І.Г. [10, с. 6], Білокурова В.С. [1] та ін.

Мікротопоніми у своїй першооснові несли в назві різноманітну інформацію про змістовні риси об'єкта. Зауважимо, що дослідницька увага при визначенні ступеня трансформації геооб'єкта була надана мікротопонімам, що позначали природні або природно-антропогенні ландшафти. Назва мікротопоніма несе в собі інформацію про антропогенне перетворення природних ландшафтів, може називати об'єкт або фіксувати етапи антропогенної діяльності.

Мікротопоніми Північної Буковини були досліджені в межах кількох груп: агроніми (назви орних земель, окремих частин поля), дрімоніми (назви лісових місцевостей, окремих частин лісу), мікроойконіми (назви окремих частин або кутів, хуторів населеного пункту), мікроороніми (назви форм рельєфу), назви пасовищ та сіножатей.

Агроніми рівнинної, передгірської та гірської частин краю були позначені в більшості випадків такими назвами: пашня, поле, гони, копанки, гребелька, облоги, карина, каринка та ін.

Дрімоніми Північної Буковини представлені широким спектром назв: від "чисто" фітогенної групи (березниця, березник, дубровиця, буковинка, бук, буковик, дубрава, дубніки, домбрава, діброва, топільник, вербовик, вербовець, сосна, соснини, модрина, ліщина та ін.) до похідних назв, утворених на ґрунті народної географічної термінології (стинка, чегор, борок, корчі та ін.), та назв, пов'язаних із

вирубкою або вигоранням залісених місцевостей (зруб, згар, погар, погарник, погарка, гарек, арсура та ін.).

Мікроойконіми серед досліджуваних груп є найстійкішими, їх семантика відповідає властивостям геооб'єкта на період історичного зрізу. Серед них частіше зустрічаємо такі назви: огроди, городи, гроди, селище, селеште, улічка, та назви окремих частин села або хуторів за прізвиськом його власника: Марковка, Петричанка, Кадуба, Мартинівка, Комашевка та ін.

Назви пасовищ та сіножатей частіше зустрічаються в передгір'ї та горах. Як у випадку з дрімонімами, вони представлені двома групами назв, “чисто” фітогенними (поляна, луга, лука, сіножата, трави, стожок, полянки та ін.) та похідними (лазок, лаз, ріжа, левада, лан, зарінок, плай, полонина, тлока, толока, грунь тощо).

Назви окремих невеликих форм рельєфу на властивості геооб'єктів вказують опосередковано, наприклад: горб, бердо, діл, лиса, гола, магура. Досліджувані назви оронімів в більшості випадків позначають вершини, окремі гори, хребти, що в минулому були повністю або частково залісеними.

Мікротопоніми є джерелом для дослідження широкого кола питань: історичних тенденцій у зміні природних ландшафтів регіону, реконструкції первинних ландшафтів, масштабів та ступеню антропогенної перетвореності, етапів антропогенної діяльності, процесів міграції, розселення.

Поліетнічні регіони відрізняються великою кількістю етнотопонімів, до яких ми відносимо назви, які прямо вказують на приналежність до того чи іншого етносу, так і ті, які утворились безпосередньо в часи панування етносу на території та відображають етапи антропогенної діяльності у назві його рідною мовою.

Територія Північної Буковини характеризується наявністю смуг контактів представників двох етносів (українців та румунів), де зустрічаємо етнотопоніми, в яких переважно відтворюється не назва самого етносу, а прикмети його мови [6, с. 23]. Наведемо приклади таких етнотопонімів, що утворені представниками румунського етносу: селеште (селище), секатура (осушена місцевість), фундоа (пасовище), арсура (вигоріла місцевість), фразін (ясен), улма (берест), фундатура (лісова хаща) та ін.

Природні комплекси дуже швидко реагують на діяльність людини, на відміну від змін, викликаних життям самої природи, тривалість яких іноді вимірюється тисячоліттями і більше. Антропогенна діяльність має період значно коротший, від кількох років. Такі швидкі зміни в природі не завжди фіксуються документально або картографічно. Нами для дослідження ступеню трансформації геооб'єктів, як визначалось вище, були використані крупномасштабні кадастрові плани общин Північної Буковини за період з середини XIX – початку XX ст. Велике інформаційне навантаження планів, крім дослідження ступеню антропогенної трансформації, дозволяє зафіксувати етапи людської діяльності та структури природокористування на різні періоди історичного зрізу. Для дослідження ступеню трансформації геооб'єктів нами були вибрані три градації: 1) проста семантична відповідність назви властивостям геооб'єкту; 2) свідчення часткової трансформації геооб'єкту; 3) свідчення значної трансформації геооб'єкту.

Часткова трансформація геооб'єктів виражається у скороченні лісистості, частковому осушенні заболочених місцевостей, збільшенні площ орних земель, розширенні поселень та інших процесах; значна, коли перераховані явища є

панівними на території геооб'єкту.

Дослідження мікротопонімів Північної Буковини показало, що на період з середини XIX – початку XX ст. а) проста семантична відповідність назви властивості об'єкту зафіксована у назві 418 геооб'єктів (63,23%), б) частково трансформовані, відповідно до семантики назви, 19.97% геооб'єктів від загальної кількості, в) повністю трансформовані 16.79%. Слід відзначити, що перша, найбільша група назв позначає як первинні (інваріантні) так і вторинні (варіантні) властивості ландшафтів. Наприклад, семантика багатьох назв на позначення штучно утворених пасовищ і сіножатей (вторинних ландшафтів) на період історичного зрізу відповідає властивостям геооб'єкту на місцевості. Серед таких назв перш за все необхідно виділити двокомпонентні назви пасовищ та сіножатей, а саме, різного виду “поляни”. Зокрема: Поляна Аніца, Поляна Стаї Нові, Поляна Стаї Старі, Поляна Берда, Поляна Вежі, Поляна Думитрика, Поляна Загін, Поляна Згари, Поляна Лунгул, Поляна Мотар, Поляна Ріжа велика, Поляна у Каміння, Поляна Броди, Поляна Гажка та багато інших.

Результати дослідження мікротопонімів Північної Буковини склали основу однойменної таблиці, фрагмент якої подаємо у цій статті (табл. 1).

Дослідження мікротопонімів Північної Буковини за кадастровими планами другої половини XIX – початку XX ст. дозволило зробити наступні висновки:

1. В результаті господарської діяльності (вирубки лісів, розорювання пасовищ та сіножатей, осушувальної меліорації, розвитку та розширення існуючої мережі поселень) властивості геооб'єктів та їхні назви змінюються; семантика назв дає можливість простежити основні зміни ландшафтних комплексів довкілля.

2. Найстійкішими з усіх досліджуваних груп назв мікротопонімів є ойконіми (назви поселень).

3. Лісогосподарське природокористування прискорило процес обезліснення Буковинських Карпат, збільшення кількості штучних полонин і сіножатей, кожній з яких була надана власна назва. В багатьох випадках пасовища та сіножаті гірської частини краю, як визначалось вище, називались “полянами”. Семантика мікротопонімів цього виду майже в усіх випадках відповідала властивостям геооб'єктів на місцевості., тобто пасовищу або сіножаті.

4. Аналіз мікротопонімів Північної Буковини підтвердив стійке зростання в часі ступеню антропогенізації природних ландшафтів.

Таблиця 1. Мікротопонімія Північної Буковини.

№	Населені пункти, центри общин	Рік історичного зрізу	Мікротопонім	Географічний зміст мікротопонімів			Примітка (пояснення, переклад, мова)
				проста семантична відповідність назви якостям об'єкта	свідчення часткової трансформації	свідчення значної трансформації	
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Банилів Волоський (нині Банилів Підгірний)	1890	Березіна				
2.	Банилів Руський (нині Банилів)	1855	Корчі				лісова хаща

3.	Берегомет-над-Прутом	1919	Зарінки				прибережні луги, пасовища
4.	Брідок	1876	Сіножата				
5.	Бросківці Старі	1911	Лаз				сіножать, поляна в лісі
6.	Вилавче (нині Коритне)	1855	Великі Луга				
7.	Волока	1890	Пашня				
8.	Глибока (нині Глібока)	1876	Пасовище				
9.	Глиниця	1899	Діброва				
10.	Драчинці	1895	Думбрава				дубрава (рум.)
11.	Звєнчичин	1875	Левада				сіножать біля річки
12.	Іспас	1895	Згар				вигорілий ліс
13.	Комарівці-Слободзія	1822	Буковина				
14.	Корчешти (нині Корчівці)	1876	Фундоя				пасовище (рум.)
15.	Станівці Нижні-над-Черемошем	1854	Березняки				

5. Велика кількість мікротопонімів фітогенної групи (дрімоніми) свідчить про значне заліснення території Північної Буковини в минулому.

Причиною зміни мікротопонімів зазвичай стає господарська діяльність людини. Але навіть ці зміни не так швидко впливають на існуючі назви, які можуть бути збережені в пам'яті кількох поколінь людей. Про зміни мікротопонімів Мирон Кордуба на початку ХХ ст. писав: *“Перш за все, зміни ужиткування землі бувають тільки на дідичиських ґрунтах, та і тут не так часто; на селянських вони належать до дуже рідких проявів. Ще звичайнісінькі зміни бувають того роду, що вирубують ліс і переміняють його на поле або сіножать. І саме тут важно знати, до якого способу ужиткування землі під нинішній час відноситься дана назва...”* [3, с. 3].

1. Белокуров Б.С. Опыт использования архивных материалов в топонимике. // Вопросы географии. – М.: Мысль, 1966. – Вып. 70. – С. 137-141. 2. Видина А.А., Мамай И.И., Солнцев Н.А. О легендах крупномасштабных ландшафтных карт общенаучного типа // Ландшафтный сборник. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – С. 196-231. 3. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело. – Львів, 1924. – 14 с. 4. Кордуба М. Рецензия на публикацию проф. А. Петрова “Карпаторусские межевые названия”. – Прага, 1929. – 4 с. 5. Ляшук Б.Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1993. – 204 с. 6. Смолицкая Г.П. Об одном этническом аспекте топонимики // Этническая топонимика. – М., 1987. – С. 23-27. 7. Солнцев Н.А. Использование народных географических терминов в ландшафтоведении. – В кн.: Ландшафтоведение. – М., 1963. – 176 с. 8. Суперанская А.В. Микропонимия, макропонимия и их отличия от собственно топонимии // Микропонимия: Сб. матер. Всесоюз. совещания по микропонимии. – М.: МГУ, 1967. – С. 31-38. 9. Чеховський І.Г. Принципи лексико-семантичної типології народної географічної термінології Буковини. // Проблеми історії та культури української мови: Зб. наук. праць. – Чернівці, 1995. – С. 73-81. 10. Чеховський І.Г. Микропонимия Чернівецької області в історичному аспекті (утворена на базі народної географічної термінології). Автореф. дис. ... к.і.н. – Чернівці, 1996. – 24 с.